
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A PINGÁLT SZOBÁK MESÉJÉNEK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI HÁTTERE

KATONA IMRE

Kálmány Lajos 1913-ban találkozott *Borbély* Mihállyal, kinek 51 meséjét jegyezte le, köztük A pingált szobák c. típust is. (1914. 23—21., újonnan 1976. 44—56.) E mese bizonyos érdeklődést váltott ki, még jobb megértéséhez azonban célszerű a műfaj kereteiből kilépni.

A meseváz a következő: egy királyfi világgá indul vitézséget tanulni. Öregember szolgálatában a kapott feladatokat teljesíti, ezzel az átoktól is megszabadítja, ez hálából segítséget ígér neki. A hős királyi szolgálatba szegődik, ahol szerelem szövődik a királykisasszony és közte. Egy boszorkány fürdés ürügyén hordóba zárja a fiút, és a Dunán leengedi. E fogságából az öregember szabadítja ki. Időközben kihirdették, hogy a királylány ahhoz megy feleségül, aki az új palotát szép képekkel festi ki. Az öreg és a királyfi festőnek álcázva teljesíti a kérést, és a képsorból derül ki a való. A fiatalok egymáséi lesznek.

Borbély Mihály a palota képsorának bemutatásától kezdve az egész mesét megismétli. Maga a teljes vagy részleges ismétlés közismert mesemondói fogás, ez esetben azonban másról van szó: a mesemondó arról beszél, mit ábrázolnak a képek, majd ki-kizökken a „tárlat bemutatásának” szerepéből, és újra mesélni kezd. Így a 6. képig követni tudjuk a sorszámot, később már nem, az egész mesei történet kb. 18—19 jelenetre tagolódik.

Kálmány megjegyzi, hogy „mesénkben a művészet egyik ágával kell versenyre kelni” (1914. 161.). *Bányai* János ezt a gondolatot fejti ki részletesebben: a mese két részből áll, az ismétlés során a történet epizódjait nem mozgásukban, hanem képszerűen kapjuk. Így az ismétlés nem gépies, nem is egyszerű tükörkép, hanem olyan szűkített vagy bővített képsor, mely a nyelvi ábrázolást a képpel váltja fel. E kettő viszonya a párhuzamra emlékeztet: egyik feltételezi a másikat. A 2. rész nem új, de szerves helye van a mesében: az utolsó, döntő próbatétel szerepét tölti be. (*Bányai*, 1971. 72—88.)

A *hálás halott* hiedelemmondája köré több mesei történet fűződött,

ill. epizódja több típusba is beékelődött (*Dégh*, 1957. 307—318), így mesénk alapja is az AaTh 506 Hálás halott (Jean de Calais), melybe többek közt az AaTh/A (Aranyhajú kertészbojtár) és más típusok epizódjai is beékelődtek. A magyar nyelvterületen az AaTh 506-os típusnak 10, az AaTh 314/A-nak pedig 18 változata ismert, ezek azonban nem keverednek, és a magyarban nagyon ritka a festett képsorral való leleplezés is; eddig mindössze kettőt sikerült találnom: egy 19. századit (l. Berze, 1957. I. 667—8.) és egyet az 1960-as évek végéről (*Faragó*, 1969. 47—8.). Mindhárom mese más-más típusok vegyüléke, leghasonlóbb a leleplező képsor: a múlt századi még kápolna falait díszíti, a 20. századiak azonban már királyi palotáét. E meséken meglehetősen irodalmi hatás észlelhető, és a közlők a képsor mesemondói bemutatására vonatkozólag külön észrevételt nem tesznek.

Úgy tűnik, tőlünk nyugatabbra a mesei feladatként kapott festés és a leleplező képsor is jóval gyakoribb: így angol és német mesékben templom, cseh változatokban pedig kastély vagy palota falképei ábrázolják a valós eseményt, és a felismerés is döntő. (*Bolte-Polívka*, 1918. III. 490—514.) A képsor mesébe kerüléséről a kutatók nem írnak. A mesén belüli „mesemondó képsor” vagy „képes történet” jól megfér ugyan e műfaj szinkretikus jellegével, de talán nem abból következik, hanem kívülről kerülhetett be. Ez esetben a mese „szokása” szerint fogadott be és őrzött meg külső hatásokat, mint oly gyakran máskor is. Borbély Mihályról pedig joggal feltételezhető, hogy hallomás útján szerzett meséje mellett a korabeli vásárokon és különféle sokadalmakban láthatott képmutogatót, körképet és egyéb mutatványokat is, innen van az ábrázolás említett kettőssége.

Az elbeszélő képsorok nagy történelmi utat tettek meg, és ezek az utak sokfelé ágaztak, mire az őskori sziklarajzoktól eljutottak a mai képregényekig. A téma és a forma változott, az alapelv maradt: eseménysor egyes jeleneteit képben (szoborban) és lehetőleg valamilyen (szöveg-énekes-zenés-írással) kísérettel ábrázolták. A cél és a szerep rendszerint a tartalomtól függött: varázslás, jóslás, erkölcsnemesítés, szórakoztatás, gyönyörködtetés egyaránt lehetett, mellékesen pénzszerzés és egyéb javadalmak biztosítása is. A téma nemkülönben sokrétű: hasznos munkatevékenység, a természet- és emberfeletti világ alakjainak tettei, háborúk és hódítások, hősök, szentek és latrok élete és még annyi minden más, ami csak lekötötte az emberek figyelmét, miközben az elvilágiasodás előrehaladt. Az ábrázolt hősök és ellenhősök jelleme mindig is végletes volt, nem nyílt lehetőség az árnyalásra, sőt még a bőbeszédűsége, ismétlésre sem. E világ kivonatolt, válogatott és átrendezett, minden célzatos. Nem csoda, ha ez a képes világ át- és átjátszott mindig is a folklórba. A népi és a hivatásos művészetek között helyezkedett el, és soha nem képviselt „tisztá” műfajt, ill. művészeti ágat, hanem köztes és szinkre-

tikus jellegű maradt. Talán épp e komplex jellege tartotta fenn évtíz-
ezrekig, hogy ördögös ügyességgel alkalmazkodjék a változott viszonyokhoz. Soha nem széplelkeknek és vájt füleknek szólt, hanem fiataloknak és egyszerű embereknek, de korábbi év osztatlanabb, tagolatlanabb társadalmakban jól szolgálta a hatalmon lévőket, a napos oldalon sütkérezőket is.

Az ábrázolt és el is mondott vagy írásosan értelmezett képsorok szinte minden jelenetekre bontható epikum közlésére alkalmasak, sok tekintetben hasonlítanak a csak szóbeliségben élt népballadákra és népmesékre. A képmutogatók balladákra gyakorolt hatására többen is gondoltak, de máig nincs egyetértés a kutatók között, ellenben e különféle képsorok és a népmesék kapcsolatát eddig — tudtommal — fel sem vetették. Borbély Mihály sajátos mesei előadásmódja önkéntelenül is a valahol látottak élményhátterét juttatja az olvasó eszébe:

„A királlán mikor bemönt, jobb felül az öreg elhúzta mindj a fírhangot (függönyt): oda az vót pingálva, hogy 'vót egy királ, annak a királ(nak a) feleséginek lött egy kis gyermeke.

Tovább möntek. A másik fírhang alatt mög le vótak pingálva: a királ, a feleség mög a gyermek.

Mikor a harmadikhon érnek, ott mög mán a gyermek egész legén-sorba vót.

Mikor a negyedikhön érnek, a legén búcsúzik az apjátul és az anyjátul.

Mikor az ötödikhön érnek, látik, hogy a legén vándorol egymaga egy sík, pusztá földön.

Tovább möntek a hatodikhon. Akkor látik, hogy a legén beért mán egy erdő szélébe. Ott kezdődött egy nagy erdő.

Möntül beljebb halannak a piktorolással, a lánnak annál jobban tetszik . . .” (Kálmány, 1976. 52.).

A mesemondó ettől kezdve újra mesél és csak néha-néha csatol át a képsorra: — Ez mind lő vót pingálva —, mondja még a cselekményre és a párbeszédre, sőt a zenélő erdőre is! Külön is hangsúlyozza az apró részleteket, pl.: — A réz-szörű paripa röttön (a palota) egy ódalát kirúgta. Möglátszott a piktorolásba, hogy a palotának egy ódala lészakadt. Egy-egy izgalmasabb viadalnál el is feledkezik a képsorról, s csak az epizód végén teszi hozzá mintegy megnyugtatóul: — Ez mind a fírhang alatt látszik a piktoroláson . . . A mese vége felé a képek és a szóbeli bemutatás ismét sűrűbben váltakoznak, közeledünk a leleplezés felé. Az utolsó függöny mögött már nem kép rejtőzködött, hanem maga a királyfi:

„Itt oszt vége lött-a pingálásnak. Az utolsó firhang alá értek. Az öreg vezet be a leánt, hogy nézze mög, hogy jó van-é kipingálva a szoba?

Itt a lán möglátta, hogy ez az a fialembör, akit ű valamikor szeretött . . .” (*Kálmány*, 1976. 56.)

Borbély Mihály e meséjében nem maga az elbeszélő jeleníti meg alakjait, hanem külső látványra utal, és ez óhatatlanul is valamely élményére vall. Mesemondónk katonáskodása és pásztorkodása idején sokfelé megfordult, többek között vásárokon és egyéb sokadalmakban is, és éppen Arad környékéről tudjuk, hogy évről évre visszajártak oda a képmutogatók (*Tolnai*, 1921, 11.), Szabadka és Szeged pedig a történelmi vidéki központjai közé tartoztak (*Takács*, 1951. 10.). A magyar vásárokon is általános volt pl. a (világ-) panoráma: falra vagy belső helyiségben körben elhelyezett, nagyméretű vászonra festett képsor, mely történelmi vagy időszzerű eseményeket ábrázolt. (*Katona*, 1976. 176.) Mindeme vásári látványosságok fénykora éppen Borbély Mihály életének delére esik. Ő a befogadott látványt áttette olyan mesébe, amelyben egyébként is megvolt már a festés leleplező epizódja. Lehetséges, hogy e mesei epizód bekerülése is külső látványosságnak köszönhető: a különféle képsorok szinte minden ember életét végigkísérték, és koronként sokféle formát öltöttek.

Az őskori sziklarajzok némely csoportjában (pl. Pech-Merle barlangjában) már feltételezhető bizonyos jelenetezés, bár a képeket inkább egymásra vették rá. Az ókori Egyiptom képes és ékírásos jelenetsorai, az Akropolisz frízei, Traianus diadaloszlopa, a baeyux-i kárpit stb. bizonyosan eseményt közölnek, az utóbbi szöveges magyarázattal. A középkori miniatúrák, a szárnyas oltárok képei, a fali freskóciklusok, a körfolyosók szoborgalériái, a templomon kívüli kálváriák stb. különféle szent történeteket szemléltettek, a biblia pauperum az eseményeket, ill. képeket már szöveggel is kísérte. A reneszánsztól világi történetek kerülnek ábrázolásra: itáliai kastélyok falán láthatjuk az Aeneis, Apuleius Aranyzamarának vagy éppen Árgirus történetének főbb jeleneteit; s míg korábban a templom külső falához szentek képeit állították és róluk épületes példázatokat meséltek, a röplapok, vásári ponyvák és a képmutogatás elterjedése után ugyanott már világi jeleneten épülhettek vagy borzonghattak; aztán nemcsak témában, hanem fizikai távolságban is elszakadtak a templomtól: külön bódék vagy sátrak épültek, ill. a ponyvaerősítéshez és a históriázáshoz már fal vagy magas oszlop sem kellett, mint a képmutogatáshoz, elég volt egy kisebb emelvény vagy asztalka is. A komolyabb körképek zárt térbe kerültek be, ahova már csak belépti díj ellenében lehetett bejutni. Eközben a ponyva „önállósult”, a sílány szöveget egyre több kép kísérte, és végül az Egyesült Államokban a századfordulón megszületett a képregény, mely voltaképpen az egész

világon máig népszerű. Mindez bizonyos kihagyásokkal és törésekkel hazánkban is felbukkant; a századfordulón a historiázás és a különféle vásári látványosságok voltak a legnépszerűbbek. Ilyenek mozgathatták meg Borbély Mihály képzeletét is. Kár, hogy Kálmány még nem gondolt ezekre, különben mesemondónkat e tekintetben is kifaggatta volna! A mai utódoknak meg kell elégedniük e valószínű feltételezéssel!

IRODALOM

Bányai János

- 1971 A pingált szobák, kísérlet egy népmese struktúrájának leírására — *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 7. sz. 72—88.

Berze Nagy János

- 1957 Magyar népmesetípusok, I—II. Pécs.

Bolte, Johannes-Polivka, Georg

- 1918 Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, III. Leipzig.

Csatkai Endre

- 1956 A képmutogatók — *Soproni Szemle*, X. 4. sz. 347—349.

Dégh Linda

- 1957 Adalékok a hálás halott epizód mesei és mondai formálódásához — *Ethnographia* LXVIII, 307—318.

Faragó József

- 1969 Kurcsi Minya havasi mesemondó. Bukarest.

Gulyás Éva—Szabó László

- 1975 „Túl a Tiszán, a szendrei határban...” Népballadák a historiázás énekek Szolnok megyéből. Szolnok.

Kálmány Lajos

- 1914 Hagyományok (II.) Borbély Mihály mondása után. Léírta és jegyzetekkel ellátta — Szeged.

- 1976 Pingált szobák. Borbély Mihály meséi — gyűjtése. S. a. r. az utószót és a jegyzeteket írta Katona Imre. Borbély Mihály életrajzát Bori Imre írta. A kiegészítő gyűjtés Beszédes Valéria munkája. Újvidék.

Kardos Tibor

- 1967 Az Árgirus széphistória. Bp.

Katona Imre

- 1976 A magyar vásárok folklórja — Vásártörténet — hidi vásár. Szerk.: Szöllősi Gyula. Debrecen. 11—192.

Láncz Sándor

- 1982 A képregény — *Élet és Tudomány*. 53. sz. 1685—1687.

Mályusz Elemér

- 1971 Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp.

Takács Lajos

- 1951 Népi verselők, hírversírók — *Ethn.* LXII, 1—2. sz. 1—49.

- 1953 A képmutogatás kérdéséhez — *Ethn.* LXIV, 1—4. sz. 87—103.

- 1958 Historiázások — historiák. Bp.

Tolnai Vilmos

- 1921 A „képmutogató” eredete — *Ethn.* XXXII, 109—113.